

AZERBAYCAN'DA MANİ İCRACILIĞININ GÜNCEL DURUMU

The Current State of Mani Performance in Azerbaijan

Leman SÜLEYMANOVA*

Öz

Dünya folklor araştırmalarında icracılık ve onun özelliklerine dair çok sayıda inceleme yapılmış, önemli eserler kaleme alınmıştır. Azerbaycan folklorunun türlerinden biri olan mani icracılığının incelenmesi de günümüzün temel gereksinimlerinden biridir. Bu alanda belirli çalışmalar yapılmış olsa da bu türün icracılığı kapsamlı bir şekilde henüz araştırılmamıştır. Uzun yıllar Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde folklor derleme çalışmaları yürütmemiz, mani icracılarını gözlemleme ve onların temel özelliklerini inceleme imkânı sağlamıştır. Ülkemizin mani söylenmeyen hiçbir bölgesi yoktur. Mani icracılığı son dönemlerde belirgin bir şekilde zayıflamış olsa da hâlen tamamen güncelliğini yitirmiş değildir. Bununla birlikte alandaki mevcut duruma bakıldığında, bu türün Azerbaycan folklor araştırmalarında giderek etkisini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu söylenebilir. Önceleri gözlemlediğimiz mani icracıları artık tükenme noktasına gelmiştir. Bunun başlıca nedeni, maninin icra edildiği meclis ve törenlerin giderek ortadan kalkmasıdır. Güncelliğini yitiren törenlerimiz, kuşkusuz, bu ortamlarda icra edilen folklor metinlerini de beraberinde götürmektedir. Yaşlı anlatıcıların zamanla vefat etmesi de mani icracılığını etkileyen önemli faktörlerden biridir. Günümüzde orta ve genç kuşak temsilcileri manileri yeterince bilmemekte ve bildiklerini icra etmeye pek istekli görünmemektedir.

Anahtar Sözcükler: mani, icra, icracı, dinleyici, Azerbaycan halk şiiiri.

ABSTRACT

Numerous studies and significant works have been written on the performance of mani and its characteristics in world folklore research. The study of mani performance, a genre of Azerbaijani folklore, is also a fundamental need of our time. Although certain studies have been conducted in this area, the performance of this genre has not yet been comprehensively researched. Our years of folklore collection work in different regions of Azerbaijan have provided us with the opportunity to observe mani performers and examine their fundamental characteristics. There is no region in our country where mani is not sung. Although mani performance has weakened considerably in recent times, it has not completely lost its relevance.

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, Bakü/Azerbaycan. E-posta: leman.suleymanova.2018@mail.ru. ORCID: 0000-0003-1224-0039.

However, looking at the current situation in the field, it can be said that this genre is increasingly facing the danger of losing its influence in Azerbaijani folklore research. The mani performers we observed in the past are now on the verge of extinction. The main reason for this is the gradual disappearance of the gatherings and ceremonies where mani is performed. Our ceremonies, which are losing their relevance, undoubtedly take with them the folklore texts performed in these environments. The passing of elderly storytellers over time is also one of the important factors affecting mani performance. Today, middle-aged and younger generations do not know enough about folk songs and do not seem very willing to perform those they do know.

Keywords: Mani, performance, performer, listener, Azerbaijani folk poetry.

Giriş

Mânî icracılarını ve icra bağlamlarını incelemeden önce, mânîlerin icra edildiği törensel yapıların ve performans ortamlarının analiz edilmesi gerekmektedir. Halk arasında mânî söyleme geleneği hızla ortadan kalkmaktadır. Günümüzde ne geçmişteki törenler aynı biçimde icra edilmekte ne de eskisi kadar mânî söylenmektedir. Mâninin icra edildiği törenlerin neredeyse tamamı işlevini yitirmiştir. Yalnızca kına geceleri kısmen varlığını sürdürmektedir; ancak bu törenler de geçmişteki özgün biçimini kaybetmiş, modernleşmiş ve artık evlerde değil, düğün salonları ile özel etkinlik mekânlarında gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Günümüzde kına gecelerinde söylenen mânîler geçmişteki yoğunlukta değildir; eski anlatıcıların anlatımlarında karşılaşılan atışma örnekleri de artık gözlemlenmemektedir. Kınanın icra edildiği mekânın yanı sıra, gerçekleştirilme zamanı ve biçimi de değişmiştir. Önceleri damat düğününden önce kız evinde, her iki tarafın kız ve gelinlerinin katılımıyla birlikte icra edilen kına, günümüzde bazı durumlarda damat düğününden önce düğün salonlarında düzenlense de daha çok gelin için ayrıca yapılan düğünün sonunda (hatta gelin ve damat düğünlerinin birlikte yapıldığı durumlarda törenin en sonunda) gerçekleştirilmektedir. Geçmişte kına geceleri akşamüzeri başlayıp gece yarısına kadar sürerken, günümüzde düğünün sonunda gerçekleştirildiğinde yaklaşık bir saat içinde tamamlanmaktadır. Bunun yanı sıra, eskiden kına törenlerinde icra edilen oyunlar ve ritüeller de önemini yitirmiştir; önceden belirlenmiş bir senaryoya göre adeta bir gösteri şeklinde düzenlenen törenlerle süreç tamamlanmış sayılmaktadır. Modern kına gecelerinde söylenen mânîler ve şarkılar da farklılık göstermektedir. Eskiden daha çok kız ve gelinlerin karşılıklı olarak durup atışma şeklinde icra ettikleri

mâni meclislerini günümüzde neredeyse gözlemlemek mümkün değildir. Bazı istisnalar bulunsa da bu atışmalar geçmiştekilerle aynı nitelikte değildir. O dönemdeki atışmalar doğal bir biçimde icra edilir, kimse önceden hazırlık yapmaz ve törenin nasıl ilerleyeceğine dinleyici kitlesi tarafından yön verilir.

Aslında dinleyici kitlesinin törenlerin seyrine yön vermesi yalnızca kına merasimine özgü değildir; neredeyse tüm meclisler esasen izleyicinin yönlendirmesiyle icra edilirdi. Törene katılan herkes bir bakıma dinleyiciye “hesap vermek” durumundaydı. Yani katılımcılar, mecliste bulunanların ruh hâline göre mâniler söyler, şarkılar icra eder ya da diğer sözlü metinleri dile getirirlerdi. Örneğin, mecliste çocuğu olmayan bir kişi bulunuyorsa onu incitebilecek ifadeler kullanmaktan kaçınılırdı. Buradan hareketle her halkın değerler sisteminin kendi folklorunda yansıdığı sonucuna varmak mümkündür. Bu nedenle bir toplumun folkloruna bakarak onun değerleri hakkında bilgi sahibi olunabilir.

Mâninin icra edildiği ortamları birkaç gruba ayırmak mümkündür: çeşitli törenler (düğün ve yasın farklı aşamaları, Nevruz bayramı vb.), ekonomik/üretim hayatı (ekim-biçim alanları, imece türü ortak çalışmalar vb.) ve günlük icra. Günlük icra ile günlük yaşam içerisinde gerçekleştirilen mâni anlatıcılığı kastedilmektedir. Tören ve üretim hayatında söylenen mâniler toplu biçimde icra edilir; yani burada hem icracı hem de dinleyici kitlesi bulunmaktadır. Mâni söylemede öne çıkan kişi ya da kişiler, belirli bir ritim ve ezgiyle mânileri seslendirir; dinleyicilerin bir kısmı nakaratlarda onlara eşlik eder, bir kısmı ise alkışlayarak ve gülerek icraya katılır. Buna karşılık, günlük yaşamda yalnızca anlatıcı vardır; dinleyici kitlesi bulunmaz. Evde herkes dağıldıktan sonra ya da gecenin bir vakti uykudan uyanan kişi, geçmiş günlerini ya da içindeki derdi hatırlayıp duygulanır; kendi kendine, ağlayarak mâni mırıldanmaya başlar, bazen de hıçkırarak mâni söyler. Bu durum genellikle kişinin ağlayarak içini tamamen boşaltmasına ya da eve birinin gelmesine kadar devam eder. Her ne kadar bu tür icralar çoğunlukla yalnızlık içinde gerçekleşse de bazen evdekilere hissettirmeden ağlayan yaşlı kadınlara dair hatıralar da az değildir. Genellikle anlatıcılar, geçmişte evdeki yaşlıların yalnız kaldıklarında kendi kendilerine mâni söyleyip ağladıklarına dair bilgiler aktarır ve bu metinleri zamanında derleyip kaydetmedikleri için duydukları pişmanlığı dile getirirler.

Mâni, tambur¹, çağana², saz, balaban³ ile birlikte icra edilmiştir, tef ve kaval gibi müzik aletlerinin eşliğinde söylenmiştir. Ayrıca tepsi ve teşte⁴ benzer günlük kullanım eşyalarının da bu amaçla kullanıldığına dair anlatılarla karşılaşmıştır. Masanın üzerine veya kovaya vurularak ritim tutan ve bu ritmin eşliğinde mâni icra eden kişilerin bulunduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, çırtık çalarak⁵ mâni söyleyen icracılara da rastlanmıştır. Son yıllarda mâni icracılığının hızla sıradan çıkması bu makalenin yazılma nedenidir. Yazıda mâni icracılığının ve mani anlatıcılarının kapsamlı biçimde ele alınması, Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde mâni icracılığı ile ilgili durumun gösterilmesi amaçlanmıştır.

Mâni İcracılığı

Mânileri söylenme yerine göre iki grupta çeşitlendirilmesi mümkündür. Bunlardan birincisi törenlerde söylenen mânilerdir. Toplum hayatında neredeyse mâni söylenmeyen bir tören yoktur. Bu bakımdan bu gruba ait olan mâniler daha eski sayılabilir. Törenlerde söylenen mâniler kitle bakımından daha geniş dinleyiciye ulaşır. Onların söylenmesinde bütün salon ya anlatıcı ya da dinleyici kısmında iştirak eder. Bu mâniler insanları eğlatmaya, güldürmeye, eğlendirmeye vs. hizmet etse de onların hepsi için ortak taraf törenlerde söylenmeleridir. Mânilerin dinamik bir şekilde söylenmesini sağlayan törenler, mânilerin şekillenmesinde ve yayılmasında da önemli role sahiptirler. İnsan hayatında törenlerin devamlı şekilde yer alması mâninin de devamlı olarak söylenmesine neden olur. Her yeni icra mâninin farklı varyantlarının ortaya çıkmasını sağlar. İkinci gruba ait mâniler ise günlük hayatta söylenen mânilerdir. Gündelik hayatta söylenen mâniler, törenlerde icra olunanlar kadar yaygın olmasa da, konu olarak çok renklidir. Şikâyet, atmaca, nasihat, komik mazmunlu olabilir ya da sadece yeri geldiği için söylenebilir.

Son dönemlerde mâni icracılığı Azerbaycan'da hızla ortadan kalkmaktadır. “Yaşlı anlatıcıların repertuvarında en iyi ihtimalle 25-30 mâni bulunurken, gençlerin repertuarı 5-6 mâniyi aşmamaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, iletişim kurulan genç anlatıcılar mânilerin çoğunu ya radyo ve televizyondan duymuş ya da kitaplardan okumuşlardır” (Vagifkızı (Süley-

¹ Anlatıcıların sözlerine göre, geçmişte tambur icracısına meyçinin de eşlik ettiği ve birlikte çalılıp söyledikleri belirtilmektedir.

² Kemençeye benzer, ancak ondan daha küçük bir müzik aletidir.

³ Nefesli çalgı aleti.

⁴ Leğen.

⁵ Parmaklarını şıklatarak ritim tutmak.

manova), 2012: 166-167). 2025-2026 yıllarına ait folklor derlemelerinde ise kayda geçirilen mânî sayısı yok denecek kadar azdır. Folklor derlemeleri sırasında Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde (Şeki, Karabağ, Nahcivan vb.) hem profesyonel hem de amatör mânî anlatıcılarıyla karşılaşmıştır. Dinleyici kitlesi karşısında düzenli olarak sahne alan icracıları profesyonel anlatıcılar olarak nitelendirmek mümkündür. Bu gruba ağıtçılar, mersiyeahanlar, tambur icracıları, hayla anlatıcıları, halay icracıları vb. dâhil edilebilir. Bu tür anlatıcılar, dinleyici kitlesiyle sürekli etkileşim hâlinde oldukları için daha zengin bir repertuvara sahiptir. Dinleyiciyle kurulan bu ilişki, aynı zamanda bildiklerini daha etkili ve anlaşılır biçimde aktarma becerisi kazandırmaktadır.

P. Adiyeva'nın ozanların dinleyici kitlesiyle ilişkilerinden söz ederken ileri sürdüğü görüşleri, mânî icracıları için de aynen söylemek mümkündür: “Destancının görevi, halk şarkıları ve destanlarla kulağı okşamak, dinleyiciyi büyülemek ve cezbetmektir. Dolayısıyla şiir okunurken destancı (masal anlatıcısı) ile dinleyici arasında bir ilişki oluşur” (2016: 112). Amatör mânî anlatıcılarına ise dinleyici kitlesi karşısında düzenli olarak yer almayan icracılar dâhil edilebilir. Aslında onların bir kısmının dinleyici karşısına çıkmaması nispeten şartlı bir durumdur. Nitekim bu anlatıcıların çoğu en azından yas meclislerinde bulunmakta ve orada bir-iki ağıt söylemektedir. Ancak bu durum süreklilik arz etmediğinden, onları dinleyici karşısında yer almayan anlatıcılar olarak değerlendirmek mümkündür. Anlatıcının icrası ve repertuvarının şekillenmesi doğrudan doğruya dinleyici kitlesiyle kurduğu ilişkiye bağlıdır. “Başka bir ifadeyle anlatıcının repertuvar seçimi, üslubu ve icra tarzı dinleyicilerin yapısına bağlıdır” (Seferova, 2023: 58). Dinleyici kitlesi karşısında icra gerçekleştiren anlatıcıların repertuvarı ve konuşma biçimi, bu tür bir ortamda bulunmayan anlatıcılardan önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Dinleyici önünde yer alan anlatıcıların repertuvarı daha zengin, anlatım tarzı ise daha canlıdır.

Anlatıcılık, “iletişimin gerçekleştirilme biçimiyle ilgili olarak, referans içeriğinin ötesinde ve üzerinde, icracının dinleyici karşısında sorumluluk taşıdığı varsayımını içermektedir” (Bauman, 2022: 274). Günümüzde yas meclislerini yöneten mollalar, tambur icracıları ve âşıklar dışında, dinleyici kitlesi karşısında düzenli olarak yer alan anlatıcılara neredeyse rastlanmamaktadır. Yası yöneten mollaların folklor anlatıcısı niteliği taşıdığı yıllar önce *Şeki Folklor Muhiti* başlıklı doktora tezi hazırlanırken gözlemlenmiştir. Bu çalışmadan önce mollaları folklor anlatıcısı olarak değerlendiren ve onlara bu bakış açısıyla yaklaşan olmamıştır. Sonraki dönemlerde ise araştırmacı-

lar arasında mollaları folklor anlatıcısı olarak ele alan bilim insanları ortaya çıkmıştır.

İyi mânî söyleyebilme becerisine sahip olan anlatıcılar; hazırcevap, güzel sesli ve güçlü hafızaya sahip bireylerdir. Aynı zamanda, dinleyici kitlesi karşısında icra gerçekleştirme yeteneğine de sahiptirler. Ancak bu durum her zaman geçerli değildir. Zira zengin mânî repertuvarına sahip bazı anlatıcıların son derece utangaç oldukları gözlemlenmiştir. Bu kişilerle iletişim kurmak, mânî anlatıcılığı hakkında bilgi edinmek ve repertuvarlarını ortaya çıkarmak oldukça zordur. Bu tür anlatıcılar, karşılarındaki kişiye alışmadan ve güven duymadan sohbet etmeye eğilim göstermezler (*Karabağ: Folklor da Bir Tarihdir*, 2013: 4-5).

Ağıt söylemek için dışarıdan yas törenine getirilen kadınlar, Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde farklı adlarla anılmaktadır: “ağıbaşı” (Hocavend), “sazanda” (Şeki'nin bazı köyleri), “ağlayıcı” (Goranboy ilçesi, Gızılhacılı kasabası), “molla, mersiye hân, ağıcı” vb. Derlemenin yapıldığı bölgede katılımcılar, geçmişte ağıt söylemek için dışarıdan kişiler getirilmesinin son dönemlerin bir uygulaması olduğunu ifade ederler. Mânî icracılarından elde edilen bilgilere göre, hâlen yaşlı bireyler bu durumu uygun bulmamaktadır (KK-2, KK-6, KK-7). Bu nedenle yaşlı ve hasta kişiler bazı durumlarda yakınlarına kendi yaslarında ağıt söylemeleri için dışarıdan kişi getirmeyi yaskladıklarını vasiyet ederler. Hatta yas sırasında hangi ağıtların söyleneceğini dahi önceden belirlerler. Bu türden oldukça fazla anı toplanmıştır. Bu durum, geleneğin henüz bu kuralın ihlaliyle barışmadığını göstermektedir.

Anlatıcılar, mânilere yaşadıkları bölgeye ait toponimleri ekleyerek onları adeta özelleştirmektedir. Mânilere eklenen kelime ve ifadelerin, derleme sırasında metinde yer aldığı biçimiyle korunması önemlidir; zira bu bilgiler, araştırmacılara ilerleyen dönemde çalışma ve analiz için değerli birer veri sağlamaktadır. Derleme sürecinde katılımcılar, talebimiz üzerine mâninin söylendiği dinleyici kitlesi hakkında bilgiler de paylaşmaktadırlar. Geçmişte Azerbaycan mânilerinin söylendiği bağlam hakkında bilgi verilmediği için mâniler, sadece nerede ve neden söylendiği bilinmeyen dört mısralık şiir parçalarına dönüşmüştür. Bu durum, modern dönemde mâninin işlevini anlamayı zorlaştırmaktadır. Anlatıcı ekleri, ana metinden ayrılсын diye metin içinde italik olarak verilmelidir. Bunlar mâninin formunu bozsa da metnin doğallığını ve canlılığını korumaya hizmet eder. Burada A. B. Lord'un düşünceleri akla gelir: “Sözlü eser icra için yaratılmaz, o icra sürecinde yaratılır” (1994: 24). Aşağıdaki mânilerde de bu düşüncenin canlı örnekleri görülmektedir:

Yeri, yeri, çisginim, yeri
Dumanım, çisginim, yeri
Yaxşı *Soltannıda keçirdiyimiz günnerimiz getdi*
İndi yeri, pis günüm, yeri (*Karabağ: Folklor da Bir Tarihdir*, 2013: 330).

Aşıq, iller ayrısı
Bülbül güller ayrısı
Ay *Soltannıda qoyup gəldiyimiz qavırrar*
Bir günüze dözmezdım
İndi oldum iller ayrısı (*Karabağ: Folklor da Bir Tarihdir*, 2013: 332).

Genellikle, anlatıcının metne yaptığı ekler daha çok üçüncü mısra da kendini gösterir. Bu mısra serbest mısra olduğu için anlatıcının eklerine özel bir olanak tanır:

Men aşığam, al mennen
Sarı mennen, al mennen
Men bu cana borşduyam, *meni nahax yere gejihdirdin*
Ge bu canı al mennen (*Karabağ: Folklor da Bir Tarihdir*, 2013: 335).

Arxalığın aldımışam
Yaxalix saldımışam
Ele ellerimiz dağıldı
Evlerimizden oldux, qaşqın düşdüh, adımıza qaşqın dediler
Onda üreyimi aldımışam (*Karabağ: Folklor da Bir Tarihdir*, 2013: 331).

Bazen, anlatıcı düşüncelerini bu türde ifade etmek için kesin bir forma veya ölçüye kesinlikle dikkat etmez; mâniye istediği kadar sözcük ve ifade ekleyebilir. Burada, anlatıcının mâni metnini doğru bilmemesinden söz edilemez; amaç sadece duyguların ifade edilmesidir. Bu nedenle bazen ünlü mânilerimiz de biçimlerini değiştirir. Aşağıdaki mâni buna örnektir. Her iki varyant da Karabağ'a bağlı Cebrayıl bölgesindeki anlatıcıların dilinden kaydedilmiştir.

Aman feleh, dad feleh
Heç olma gel şad, feleh
Bize verdiğin zeherden
Bir özün de dad, feleh (*Karabağ: Folklor da Bir Tarihdir*, 2013: 335).

Feleh, feleh, dad, feleh
Hurrey, feleh, şad feleh

Bizim bu cahılları qırdın, bize köşkünüh, qaşqınnıx qismet eledin
Bize pişirdiyn plovdan
Birce sen de dad, feleh (*Karabağ: Folklor da Bir Tarihdir, 2013: 335*).

Bazı durumlarda, anlatıcının eklemeleri mâninin mısra sayısının beşe veya altıya çıkmasına neden olur:

Qardaşı ölen qızdar bilir
Göynen uçan üş qardaş
Xançalı gümüş, qardaş
Xeyrim-şerim olanda, ay qardaş
Saçım sene üzengi
Gel qapımda düş, qardaş (*Karabağ: Folklor da Bir Tarihdir, 2013: 331*).

Derlenip yayımlanmış mânilerden yalnız küçük bir kısmı cevap gerektiren mânilerdir. Günümüzde bu tür mânilere nadir rastlanılması söz konusu örneklerin değerini daha da artırmaktadır. Görülüyor ki bu mâniler belli bir merasimde (bu örneklerde cenazede) söylenmiş; merasimin kendisi unutulmuş olsa da orada söylenen folklor metinlerinin parçaları hâlâ halk arasında dolaşmaktadır.

Eli belliler, haray
Şana telliler, haray!
Balam ölüf, dehneden arxım üçüf
Eli belliler, haray!

Eli belli neynesin
Şana telli neynesin?
Bir adam ki Allah-taaladan hebele ola
Ona eli belli neynesin? (*Karabağ: Folklor da Bir Tarihdir, 2013: 371*)

Ceyran, çöle bir de gel!
Ördeh, göle bir de gel!
Nenen, deden ağlamaxdan ölür, bala
Seni ant verrem Allaha
Bizim ele bir de gel!

Sizin ele gelmerem
Ceyran, çöle gelmerem
Ördeh, göle gelmerem!
Gelmişem qoşa dayılarımın yanına, gelmişem xalamın yanına

Ay nene, tay sizin ele gelmerem! (*Karabağ: Folklor da Bir Tarihtir*, 2013: 371-372).

Bu mâniler tarafımızdan karşılıklı atışma biçiminde değil, tek bir anlatıcının icrasında kaydedilmiştir. Bununla birlikte, söz konusu mânilerin geçmişte muhtemelen karşılıklı atışma biçiminde icra edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Anlatıcılar, farkında olmadan bazı konuların netleştirilmesinde yardımcı olmaktadır. Son dönem derlemelerde daha çok mâniye odaklanıldığı için, bu türün anlatıcısının hafızasında hangi biçimde mevcut olduğu ve icra tekniği araştırılmaya çalışılmıştır. Tüm bölgelerdeki anlatıcılara bu konuyla ilgili defalarca sorular yöneltilmiş ve bu türün icra edildiği çeşitli meclislere (Muharrem ayı ile ilgili düzenlenen meclisler, cenaze vb.) katılarak meclis katılımcıları gözlemlenmiş ancak konu yine de tam olarak anlaşılamamıştır. Aslında, bu meclisler, mânilerin anlatıcısının hafızasında hangi biçimde yer aldığını, icra sırasında nasıl değişime uğradığını, toplantının ruh hâline nasıl uyum sağladığını, anlatıcı ile dinleyici arasındaki ilişkilerin hangi biçimde kurulduğunu ve tüm bu unsurların birbirini nasıl etkilediğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Sohbet sırasında anlatıcılardan biri olan Südabe Hasanova, önceden yazdığı deftere bakarak oradan okuduğu mâninin gülümey veya hahışta icrasına uygun olup olmadığını belirlemeye çalıştı. Bu sırada, anlatıcı hangi mâninin gülümey veya hahışta üzerinden söylenmesi gerektiğini tespit etmeğe çalıştı. Türü, yalnızca içeriğinin değil, aynı zamanda mâni metninin hangi melodik yapıya uygun olduğu, hatta ince veya kalın ünlüler temelinde inşa edilmiş olduğu gibi unsurların da belirlediği anlaşılmaktaydı. Ayrıca hahışta ve gülümey icralarında okunan metinlerin büyük çoğunluğu evrensel nitelikte olup, bu metinler hem söz konusu icralarda hem de “hahay, hayla, gavallama, hodagül, vesfi-hal”⁶ gibi diğer türlerde seslendirilebilmektedir.

Bazen dinleyiciler, çağdaş dönemle ilgili mâniler de dile getiriyorlardı. Azerbaycan'ın milli kahramanı Mübariz İbrahimov, Karabağ olayları, 44 Günlük Savaş, pandemi vb. konularla ilgili söylenen mâniler, bu düşüncenin kanıtıdır. Derlenen mânilerin karakteristik bir özelliği de bir kısmının bölgede tanınmış kişilerin dilinden söylenmiş olmasıdır. Örneğin, Cebrayıl ilçesinin Sirik köyünden olan dinleyicilerin repertuarında, Hacı Karaman ocağı mensuplarının dilinden söylenen birçok mâni örneğine rastlanır (*Karabağ: Folklor da Bir Tarihtir*, 2013: 9).

⁶ Mâninin Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerindeki isimleridir.

Ninnilerin çoğu, mâni poetik formunda dile getirilmektedir. Ancak onların ezgisi ve işlevi, diğer mâni metinlerinden farklılık göstermektedir. Bununla birlikte, çağdaş dönem dinleyicileri ninnileri daha çok şiir olarak söylemeye eğilimliydiler. Ara sıra talebimiz üzerine ninnileri ezgiyle okuyorlardı. Bazen diğer metinler de ninni biçiminde okunabilmektedir. Örneğin, Cebraýıl'ın Sirik köyünden, yaklaşık 80 yaşındaki Ayna Ahmedova'nın dile getirdiği metinler, dinî zikirlerin ninni biçiminde ifade edilmesiydi. Bu nedenle, bu metinler yayımlanırken onlar “Dini Şiirler” bölümünde değil “Laylalar (Ninniller)” bölümünde verilmiştir (*Karabağ: Folklor da Bir Tarihdir*, 2013: 376).

İyi bir repertuvara sahip dinleyicilerle bir-iki saatlik iletişim, onların gerçek potansiyelinin ortaya çıkarılmasına olanak sağlamamaktadır. Bu nedenle söz konusu tür ile ilgilenen dinleyicilerle defalarca buluşmak ve onlarla görüşmeler gerçekleştirmek amaçlanmaktadır. Son dönemlerde mâni türünün araştırılmasına özel bir ilgi gösterildiği için, alan çalışması yapılmış bölgelerde mâni icrasına özel bir hassasiyetle yaklaşılmış, mâniyi iyi bilen dinleyiciler özellikle aranmış ve onlara daha fazla ilgi gösterilmiştir. Bu nedenle mâni bilen birçok kişiyle gerçekleştirilen görüşmeler arşivlenmiştir. Tamamını yayımlamak mümkün olmadığı için bu çalışmada bir kısmı yayımlanmıştır. Böylece mâni anlatıcılarının sayısının çokluğu ve mâni icracılığının yaygın olduğu vurgulanmıştır. Hocavend bölgesinde yaşayan Nadya Gurbanova öncelikle, ezberlediği birkaç mâniyi alışlagelmiş biçimde, şiir formunda okumuştur. Ardından kanepeye uzanarak, şarkı söyler gibi mırıldanmaya başlamıştır. Bazen, icracı kişinin çevresini hiç fark etmediği izlenimi oluşmaktaydı; Nadya Gurbanova, odada kendisini dinleyenlerin varlığıyla ilgilenmiyordu. Mânileri şarkı söyler gibi okudukça, hatırladığı mânilerin sayısı da artıyordu. Şarkı tarzında okumak, okuyanın düşüncelerini sistematik bir biçimde düzenlemesine olanak sağlıyordu. O, önceden sıradan bir biçimde okuduğu mânileri yeniden şarkı formunda okuyordu. “Mâni aktarıcılarında bazıları, mânilerde kalıplaşma eğilimi taşıyan söz-baş sözcüklerinden yararlanarak mâni metinlerini aklında tuttuklarını söylemişlerdir. Ayrıca, söylenen ortama bağlı olarak şekillenmiş ezgilere göre mânileri akıllarına getirdiklerini ifade etmişlerdir” (Yolcu, 2012: 128). Nadya Gurbanova, bazen bir mısrayı iki kez tekrar eder; birinci okumada mısranın sonuna avazla “ey” (bazen “yey”) nidasını ekler, ikinci okumada ise mısrayı herhangi bir ek olmadan okurdu.

Köyneyin gülü yansın ey
Köyneyin gülü yansın
Od tutsun, gülü yansın ey

Od tutsun, gülü yansın
Bele deyr, seni mennen ayıranın ey
Seni mennen ayıranın
Ağzındaki dili yansın ey
Ağzındaki dili yansın (KK-4).

Anlatıcı, bazen önceki mısraları iki kez tekrar etse de son iki mısrayı yalnızca bir kez okurdu.

Dağlarda qar sesi var ey
Dağlarda qar sesi var
Yağıfdı, qar sesi var ey
Yağıfdı, qar sesi var
Atdar ifcin nallanıv ey
Veranada gene sefer sesi var (KK-4).

Arada bir okumayı durdurup, “mânidir ha” diyerek uyarıda bulunurdu. Bazen de mâninin üç mısrasını okurdu.

Ay dağlar, qoşa dağlar ey
A dağlar, qoşa dağlar
Ne verifsen baş-başa, dağlar ey
Ne verifsen baş-başa, dağlar
Seni görüm, min il yaşa, dağlar ey
Min il yaşa, dağlar (KK-4).

Gurbanova Hürzadın anlattığına göre (KK-3), Nadya nine evde yalnız kaldığında kendini serbestçe ifade etmeye başlar. Bize oldukça fazla mânî okumasına rağmen, zaman zaman, “Sen geldiğin için benim mânîm, şarkım bitti, ay bala” diyerek yakınırdı. Ondan kaydedilen mânîler “Karabağ: Folklor da Bir Tarihtir” serisinin VII. cildinde yayımlanmıştır. Ancak, Nadya Gurbanova’nın söylediği mânîler kitapta tam olarak onun anlattığı biçimde verilememiştir. Çünkü Nadya Gurbanova, söylediği mânîleri şarkı formunda okuduğundan, yukarıda da belirtildiği gibi, her mısrayı iki kez tekrar eder, mısraların sonuna ünlemli ekler ve bazen mâninin üç mısrasını bir arada söylerdi. Canlı icra sürecinde bu tür durumlar normaldir ve metnin doğallığını bir kez daha ortaya koyar. Ancak yazıya aktarılırken mâninin melodisini yansıtmak mümkün olmadığından, tekrar eden cümleler metinde ağırlık oluşturur. Bu nedenle, ne yazık ki, bu metinlerin doğallığı tamamen korunamamıştır.

Bazen, anlatıcılar icra sürecinde de mânî üretirlerdi. Örneğin, Rasta Mustafayeva, bize ardı ardına birçok mânî okudu. Sonunda alkış tuttuğunda,

şaka yollu olarak bunu da mânisiyle ifade etmesi istendi. Sonuç olarak, böyle bir alkış-mâni ortaya çıktı:

Bala, seni görüm xoş yaşa
Götürgünen xoş yaşa
Feleye yalvarıram
Sana bir gün, taleh yazsın
Onda ömrünün sonunacan xoş yaşa (KK-5).

Bu ve benzeri icra sürecinde oluşturulan metinler, poetik açıdan zaman zaman zayıf olsa da araştırma açısından değerlidir (*Karabağ: Folklor da Bir Tarihdir*, 2014: 9-11).

Derleme sürecinde, mâni anlatıcıları hakkında anılarla da sık sık karşılaşılır: “Allah nehlet elemesin Nenekız’a. Düşman kapısında ağlasın. Neteri ağladısı, kırdı batırdı camaatı. Nenekız Ağdam’ın Merzilisindendi. Aşıhdı ele bil kopakkızı” (KK-2). “Ele kadınnar vardı, ağlaşmalarda, ele mâni deyillerdi ki... Bırada bi Tümen arvat oluf, men unda uşağıydım. Ele mâniler deyirdi ki, ağlaşmalarda, eriyif gedirdin” (Vağfıkızı (Süleymanova), 2012: 165). İyi ağıt söyleyen kadınlar her zaman yas törenlerinde ön sıralara oturtulur veya güzel mâni okuyabilenler her zaman öne çıkarılırdı. Masallı bölgesinde, yas sırasında tüm katılımcıların tek bir döşeğe, molların ise iki döşeğe oturtulduğu ve onun önüne, herkesinkinden farklı kaplarda yiyecek ve içecek getirildiği bilgisi verildi. Bu nedenle, bölgede yaşayan kadınlar, hâlâ ortaokula devam eden kızlarının molla olmasını arzulamaktadırlar (KK-1). “Mâni icrasında bulunmak, Ramazan davulcularının icrası dışında, genel olarak toplumda saygınlık kazandıran bir statüdür” (Yolcu, 2011: 109).

Köy ve kasabalardaki kadınların tamamının yas törenlerinde mâni söylemeyi adeta kendilerine bir görev olarak görmelerinin bir nedeni, söz konusu yas törenini kendi yasları gibi kabul etmeleri olduğu düşünülmektedir. Günümüzde, yas törenlerinde oturan tüm kadınların eskisi gibi toplu bir şekilde mâni söylememelerinin nedeni, büyük ölçüde bununla ilişkilendirilebilir. Köy ve kasabalardaki tüm yasları “kendi yasları” olarak görme anlayışının kaybolması, yaslarda söylenen mânilerin sayısını da etkilemektedir.

Mâni anlatıcılarının iyi bir hafızaya sahip oldukları da gözlemlenmiştir. Onlara yöneltilmiş sorulardan da anlaşılacağı üzere, mânileri gittikleri törenlerde duymuş veya yaşlı yakınlarından (nine, anne, hala, teyze, komşu kadınlar vb.) dinleyip hafızalarına kazımışlardı. Diğer yandan, Azerbaycan folklor çalışmalarında, mânilerin genellikle kadınlar tarafından söylendiği görüşü vardır. Ancak bölgelerde bulunduğumuz sırada, erkek anlatıcıların

da mâni icra ettiği gözlemlenmiş ve bu konuyla ilgili olarak diğer anlatıcı-
lardan da birçok anı kaydedilmiştir.

Sonuç

Azerbaycan poetik düşüncesinin en mükemmel şekli mânidir. Mâni halk medeniyetinin ruhudur, canıdır. Bu tür toplumun poetik ifade şeklinin özü sayılabilir. Önceleri kültür hayatının bütün alanlarına serpilmiş mâni metin-
lerinin yeri daralmakta, Azerbaycan'da mâni anlatıcıları ve mâni icracılığı
hızla tükenmektedir. On yıl önce her saha çalışmasında yüzlerce mâni der-
lemek mümkünken şimdi bu rakam beş-on mâniyi geçmez. Genç anlatıcılar
mâni icracılığı yapamamaktadır. Mâninin söylendiği meclislerin kısmen or-
tadan kalkması bu türün örneklerinin azalmasına sebep olmuştur. Önceki
yıllarda daha çok mâni derlenmişse de günümüzde mâni icracılığına bağlı
törenler, mâni anlatıcıları ile ilgili hatıralar derlenmektedir. Bu yüzden mâni
icracılığı ve mâni anlatıcılarıyla ilgili ne kadar derlemeler, araştırmalar ya-
pılabilirse o kadar faydalı olur.

Günümüzde kına törenlerini dikkate almazsak mâninin bağlamı daral-
mıştır. Önceleri mâni kitle karşısında söylendiği için repertuar, kitlenin de
bir anlamda diktesiyle şekillenirdi. Mâni icracıları metinleri söylediklerinde
katılımcıların da durumunu dikkate almaktaydılar. Günümüzde mâni kitle
karşısında icra olunmasa da söylendiği zaman melodinin önemli rolü olduğu
gözlemlenmektedir. Mâni icracıları unuttukları mısraları melodinin yardı-
mıyla hatırlayabilirlerdi. Mâninin her zaman melodi eşliğinde söylenmesi
sebebiyle metindeki hecelerin sayısında farklar kendini göstermektedir. Bu
durum icra zamanı melodi eşliğinde hecelerin uzaması sayesinde ortadan
kalkabilir. Yazıya geçirildiğinde görünen hece farkları icra zamanı duyul-
mamaktadır. Mâninin icrası sırasında kaynak kişilerin metne istedikleri kadar
söz, ifade veya cümle ekledikleri de gözlemlenmiştir. Bu ekler daha çok
kendini serbest mısra olan üçüncü mısrada göstermektedir. Bu mısra anlatı-
cıya kendi his ve duygularını dile dökmeye olanak sağlamaktadır.

Günümüzde ise mâni icracıları hem törenlerde hem de günlük hayatta
önceleri kadar mâni söylemezler. Diğer taraftan saha çalışmalarında kay-
nak kişilerle bir kez sohbet etmek onların potansiyelini tam şekilde ortaya
çıkarmaya yetmemektedir. Söz konusu mâni olunca durum daha da zorlaş-
maktadır. Mâniler zamanımızda törenlerde icra olunmadığı için onları hatırlamak
gitgide zorlaşmaktadır. Bu nedenden dolayı mâni icracılarıyla defa-
larca görüşmek işin yararınadır. Sonuç olarak vurgulamak gerekir ki Azer-
baycan folklor anlatıcılığında mâni icrasının özel bir yeri bulunmaktadır.

Mâni icrasının ayrı olarak incelenmesi, Azerbaycan folklor bilimi ve anlatıcı sorunlarının daha derinlemesine araştırılmasında özel bir öneme sahiptir.

Kaynakça

- Adiyeva, Pakizat (2016). “Kazak ve Bazı Türk Dünyasındaki Dinleyici ve Anlatıcı Performansı Hakkındaki Araştırmalar”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(8): 110-125.
- Bauman, Richard (2022). “Performans Olarak Sözlü Sanat” Çev. İ. Altun. *Millî Folklor*, 135: 271-289.
- Karabağ: *Folklor da Bir Tarihdir* (2013). VI. Kitap: *Cebrayıl, Kelbecer ve Terter İlçelerinden Derlenmiş Folklor Örnekleri*. Der. L. Vagifkızı (Süleymanova). Bakü: Zerdabi LTD MMC.
- Karabağ: *Folklor da Bir Tarihdir* (2014). VII. Kitap: *Hocavend İlçesinden Derlenmiş Folklor Örnekleri*. Der. L. Vagifkızı (Süleymanova). Bakü: Zerdabi LTD MMC.
- Lord, Albert B. (1994). *Skazitel*. Moskova: İzdatelskaya Firma “Vostochnaya literatura” RAH.
- Seferova, Dürrise (2024). *Azerbaycan Nağıllarında Süjet İçinde Süjet (Kontaminasyon) Problemi*. Doktora Tezi. Bakü: AMEA Folklor Enstitüsü.
- Süleymanova, Leman (2008). *Şeki Folklor Muhiti*. Doktora Tezi. Bakü: AMEA Folklor Enstitüsü.
- Vagifkızı (Süleymanova), Leman (2012). *Şeki Folklor Muhiti*. Bakü: Elm ve Tahsil.
- Yolcu, Mehmet Ali (2011). “Balıkesir’de Mani İcracıları”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 3(12): 94-112.
- Yolcu, Mehmet Ali (2012). “Kadın İcracılar Bağlamında Balıkesir Düğün Törenlerinde Mâni İcrası”. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(22): 113-132.

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Dürdane Hacıyeva, 1978 doğumlu, lise mezunu, ev hanımı, Masallı (Görüşme: 03.08.2022).
- KK-2: Gülhare Ahmedova, 1965 doğumlu, üniversite mezunu, öğretmen, Ağdam (Görüşme: 05.06.2024).

- KK-3: Hürzad Gurbanova, 1962 doğumlu, lise mezunu, ev hanımı, Hocavend (Görüşme: 14.05.2014).
- KK-4: Nadya Gurbanova, 1934 doğumlu, okula gitmemiş, ev hanımı, Hocavend (Görüşme: 14.05.2014).
- KK-5: Rasta Mustafayeva, 1921 doğumlu, okula gitmemiş, ev hanımı, Hocavend (Görüşme: 24.05.2014).
- KK-6: Südabe Hesenova, 1958 doğumlu, üniversite mezunu, öğretmen, Şerur (Görüşme: 23.01.2023).
- KK-7: Ziba İsmayılova, 1953 doğumlu, üniversite mezunu, emekli öğretmen, Şeki (Görüşme: 19.02.2021).

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Teşekkür: Makalenin araştırılmasında yol gösteren danışmanım Prof. Dr. Efzeleddin Esker’e teşekkür ederim.

Etik Beyan: Bu çalışmanın, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallarına uygun davrandığımı beyan ederim.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Acknowledgements: *I would like to thank my advisor, Prof. Dr. Efzeleddin Esker, for guiding me in the research of this article.*

Ethical Statement: *I declare that this study is an original work and that I have adhered to scientific ethical principles and rules in all stages of this study, including preparation, data collection, analysis, and presentation of information.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship, or publication of this article.*